

УДК 343.139 (477)

*О. О. Нагорнюк-Данилюк
здобувач**Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ***УМОВИ СПЕЦІАЛЬНОГО СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ**

Відсутність законодавчого вирішення проблеми неможливості реалізації на практиці принципу невідворотності кримінального покарання у зв'язку з поширеними випадками ухилення підозрюваного та/або обвинуваченого від кримінальної відповідальності зумовила прийняття 7 жовтня 2014 року Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини» № 1689-VII. Цим Законом була законодавчо закріплена можливість здійснення судового розгляду кримінального провадження за відсутності обвинуваченого.

Право особи на справедливий суд закріплено в статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція), яка була ратифікована Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 року.

Із положень пункту 3 статті 6 Конвенції, в яких закріплюється, зокрема, право кожного, кого обвинувачено в учиненні кримінального правопорушення, захищати себе особисто або використовувати юридичну допомогу захисника, обраного на власний розсуд, допитувати свідків обвинувачення, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення, впливає, що кожен, кого обвинувачено в учиненні кримінального правопорушення, має право особисто бути присутнім під час судового розгляду кримінальної справи [1].

Аналогічні за змістом положення містяться й в інших міжнародно-правових документах. Наприклад, у статті 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року, який ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовтня 1973 року, а також у статті 6 Конвенції Співдружності Незалежних Держав про права та основні свободи людини 1995 року [2; 3].

Варто зазначити, що право обвинуваченого під час судового розгляду брати участь у допиті свідків обвинувачення або вимагати їх допиту, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення, висловлювати в судовому засіданні свою думку щодо клопотань інших учасників судового прова-

дження, виступати в судових дебатах тощо закріплені й у чинному Кримінальному процесуальному кодексі (далі – КПК) України [4].

Проте у зв'язку з неможливістю в деяких випадках забезпечити явку обвинуваченого до суду та необхідністю реалізації принципу невідворотності кримінального покарання в кримінальному процесі багатьох зарубіжних країн, а знедавна й у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві закріплена можливість здійснення судового розгляду в кримінальному провадженні за відсутності обвинуваченого.

У цьому розрізі на особливу увагу заслуговує питання розкриття сутності умов спеціального судового провадження в кримінальному процесі України, а також визначення їх конкретного переліку, оскільки лише при наявності сукупності конкретних умов і підстав можна говорити про законність і обґрунтованість здійснення спеціального судового провадження.

Зазначимо, що в теорії кримінального процесу щодо розмежування понять «підстава» та «умова» здійснення кримінального провадження за відсутності обвинуваченого висловлюються різні точки зору.

На думку О.О. Казакова, під підставами судового розгляду справи за відсутності обвинуваченого треба розуміти ті обставини, з якими закон пов'язує можливість його здійснення, а під умовами – специфічні вимоги процесуального характеру, які визначені законодавцем щодо порядку судового розгляду кримінальних справ за відсутності обвинуваченого [5, с. 167–168].

О.В. Трофімова під підставами кримінального провадження пропонує розуміти причини, у зв'язку з якими застосовується цей порядок судового розгляду кримінального провадження в конкретних випадках, а під умовами – обставини, за наявності яких можлива реалізація діяльності, спрямованої на досягнення вказаних причин [6, с. 37].

Для висловлення власної позиції із цього питання розглянемо визначення цих понять, що містяться в академічному тлумачному словнику української мови, де поняття «підстава» визначається як те головне, на чому базується, оснований що-небудь [7], а під поняттям «умова» пропонується розуміти необхідну обставину, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь [8].

З урахуванням вищезазначеного під підставами спеціального судового провадження необхідно

розуміти сукупність таких обставин, які зумовлюють розгляд кримінального провадження судом за відсутності обвинуваченого, а під умовами – вимоги кримінального процесуального закону, дотримання яких є обов'язковим під час розгляду кримінального провадження за відсутності обвинуваченого, що зумовлюється необхідністю забезпечення під час його здійснення відповідного рівня захисту прав та інтересів обвинуваченого.

Умови здійснення спеціального судового провадження в Україні законодавчо закріплені в частині 3 статті 323 КПК України, а саме: судовий розгляд за відсутності обвинуваченого можливий у кримінальному провадженні щодо злочинів, визначених у частині 2 статті 2971 КПК України за умови, що обвинувачений не є неповнолітнім. Крім того, спеціальне судове провадження передбачає обов'язкову участь захисника та здійснюється за клопотанням прокурора на підставі ухвали суду.

Пропонуємо докладніше розглянути умови спеціального судового провадження в кримінальному процесі України.

Передусім зазначимо, що здійснення судового розгляду за відсутності обвинуваченого можливе лише в кримінальному провадженні щодо злочинів, визначених у частині 2 статті 2971 КПК України. У вказаній статті перераховано загалом 46 статей Кримінального кодексу (далі – КК) України, які, зокрема, стосуються злочинів проти основ національної безпеки України (ст. ст. 109, 110, 1102, 111, 112, 113, 114, 1141 КК України), злочинів проти життя і здоров'я особи (ст. ст. 115, 116, 118 КК України), злочинів проти громадської безпеки, зокрема пов'язаних із терористичною діяльністю (ст. ст. 258, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585 КК України), злочинів у сфері службової діяльності й професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (ст. ст. 364, 3641, 365, 3652, 368, 3682, 3683, 3684, 369, 3692, 370 КК України), злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (ст. ст. 436–447 КК України) та деяких інших.

Визначений у частині 2 статті 2971 КПК України перелік злочинів є вичерпним. Зазначимо, що перераховані статті КК України, щодо яких можливе спеціальне судове провадження, містять склади злочинів, що за ступенем тяжкості належать до тяжких або особливо тяжких. Крім того, більше половини з них передбачають можливість призначення додаткового покарання у вигляді конфіскації майна, що може зумовити зловживання в застосуванні цього інституту і призвести до протиправного позбавлення майна осіб без їх відома та присутності.

Зауважимо, що Рекомендації Комітету Ради Європи передбачають можливість здійснення кримінального провадження щодо злочинів невеликої тяжкості, тобто положення чинного вітчизняного кримінального процесуального закону не повною мірою їм відповідають.

З огляду на все вищезазначене вбачається, що доцільним було б законодавче закріплення можливості здійснення спеціального судового провадження за умови дотримання сукупності законодавчо визначених умов на злочини всіх ступенів тяжкості, що на сьогоднішній день у кримінальному процесі України не передбачено.

Здійснення спеціального судового провадження щодо неповнолітніх осіб в Україні не допускається, тобто однією з умов спеціального судового провадження є досягнення обвинуваченим повноліття.

Як зазначалось вище, участь захисника в спеціальному судовому провадженні є обов'язковою. Право обвинуваченого на захист полягає в забезпеченні йому можливості надавати усні або письмові пояснення з приводу обвинувачення, право збирати й подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права, закріплені в КПК України.

Реалізація права обвинуваченого на захист здійснюється ним особисто або через захисника, звісно, у разі здійснення судового розгляду за відсутності обвинуваченого останній не може особисто реалізувати всі надані йому законом процесуальні права.

Закріплення законодавцем цієї умови спеціального судового провадження пов'язане не лише з необхідністю захисту прав обвинуваченого, а й покликане забезпечити реалізацію принципу змагальності кримінального процесу.

Т.Г. Бородінова вважає, що за відсутності в судовому розгляді обвинуваченого та його захисника зникає сторона захисту, а судовий процес перестає бути змагальним [9, с. 39].

Отже, неявка обвинуваченого в судове засідання, а також відсутність повідомлення його захисника потребують від суду прояву активності з метою досягнення реалізації процесуальних прав зацікавленої особи. Здійснення спеціального судового провадження може призвести до того, що право обвинуваченого на захист може набути ілюзійного характеру.

Крім того, проблемним є питання неупередженості захисника в разі залучення його судом для здійснення захисту за призначенням у порядку, визначеному КПК України. Захисник не має можливості спілкуватися з обвинуваченим у зв'язку з відсутністю інформації про його місцезнаходження або небажанням самого обвинуваченого спілкуватися із захисником. У такому випадку реалізація функції захисту не може бути визнана ефективною й можна говорити про її формальний характер.

Крім того, проблемним є питання неупередженості захисника в разі залучення його судом для здійснення захисту за призначенням у порядку, визначеному КПК України. Захисник не має можливості спілкуватися з обвинуваченим у зв'язку з відсутністю інформації про його місцезнаходження або небажанням самого обвинуваченого спілкуватися із захисником. У такому випадку реалізація функції захисту не може бути визнана ефективною й можна говорити про її формальний характер.

Європейський суд з прав людини також зазначає, що сам факт призначення захисника не забезпечує ефективну допомогу обвинуваченому, оскільки захисник може ухилитися від виконання своїх обов'язків або виконувати їх неналежним чином.

Отже, хоча в КПК України обов'язковість участі захисника закріплена в якості окремої умови спеціального судового провадження, проте в такому випадку говорити про реалізацію повною мірою принципу змагальності й забезпечення обвинуваченому права на захист не можна.

Зазначимо, що, відповідно до формулювання частини 3 статті 323 КПК України, наявність підстав і умов для спеціального судового провадження автоматично не зумовлює його здійснення, про що свідчить словосполучення «може здійснюватися». Проте вже в абзаці 3 частини 3 статті 323 КПК України законодавець зазначає, що за наявності вищеперерахованих у цій статті обставин за клопотанням прокурора, до якого додаються матеріали про те, що обвинувачений знав або повинен був знати про розпочате кримінальне провадження, суд постановляє ухвалу про здійснення спеціального судового провадження стосовно такого обвинуваченого.

З огляду на це також необхідно зазначити про такі важливі умови спеціального судового провадження, як необхідність клопотання прокурора про здійснення спеціального судового провадження з додаванням передбачених КПК України матеріалів і прийняття судом рішення про проведення спеціального судового провадження у формі окремого процесуального акта (ухвали) [4].

На сьогоднішній день постановлення судами ухвал про проведення спеціального судового провадження має поодинокий характер у зв'язку з нещодавнім законодавчим закріпленням цього інституту й недоліками у складанні прокурорами відповідних клопотань.

У кінцевому підсумку прийняття остаточного рішення щодо здійснення спеціального судового провадження подається на розсуд суду, який повинен оцінити суб'єктивні особливості конкретної справи, виявити обставини, які можуть послугувати перешкодою судовому розгляду за відсутності обвинуваченого.

М.С. Строгович зазначає, що заочний розгляд справи за відсутності підсудного навіть за наявності законних умов може мати місце тільки у виняткових випадках. Відсутність під час судового розгляду тієї особи, дії якої розглядаються, зазвичай зумовлює неповноту судового розгляду й неможливість суду скласти точне уявлення про особу підсудного [10, с. 401].

Процес установлення наявності чи відсутності передбачених законодавством умов і підстав спеціального судового провадження має оцінювальний характер, і тому він є надзвичайно складним

і відповідальним. Відсутність будь-якої з умов чи кількох із них, передбачених чинним КПК України, має зумовлювати зупинення судового розгляду судом.

Отже, загалом умови спеціального судового провадження в кримінальному процесі України відповідають міжнародній практиці його закріплення та застосування, проте деякі з них потребують уточнення й удосконалення, наприклад, потребує законодавчої регламентації поширення можливості здійснення спеціального судового провадження щодо злочинів усіх ступенів тяжкості.

Загалом здійснення спеціального судового провадження дасть змогу реалізувати принцип невідворотності покарання та зменшити строки кримінального судочинства у випадку, коли обвинувачений переховується від органів слідства й суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності. Проте зловживання в застосуванні цього інституту може призвести до протиправного позбавлення майна обвинуваченого без його відома та присутності, порушення права обвинуваченого на справедливий суд та інших процесуальних прав.

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
3. Конвенція Співдружності Незалежних Держав та права та основні свободи людини від 26.05.1995 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_070.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 в редакції від 06.06.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
5. Казаков А.А. Заочное судебное разбирательство уголовных дел : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / А. А. Казаков. – Екатеринбург, 2009. – С. 167–168.
6. Трофимова Е.В. Заочное судебное разбирательство уголовных дел: нормативное регулирование и практика применения : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / Е.В. Трофимова. – Воронеж, 2009. – 190 с.
7. Словник української мови : в 11 т. – Т. 6. – 1975. – С. 506.
8. Словник української мови : в 11 т. – Т. 10. – 1979. – С. 442.
9. Бородинова Т.Г. Сторона защиты и ее функции в судебных стадиях уголовного судопроизводства : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / Т.Г. Бородинова. – Краснодар, 2005. – С. 39.
10. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса / М.С. Строгович. – М. : Академия наук СССР, 1958. – С. 401.

Анотація

Нагорнюк-Данилюк О. О. Умови спеціального судового провадження в кримінальному процесі України. – Стаття.

У статті досліджено законодавчо визначені умови здійснення спеціального судового провадження в кримінальному процесі України. Установлено необхідність поширення можливості здійснення спеціального судового провадження щодо злочинів усіх ступенів тяжкості.

Ключові слова: право на справедливий суд, спеціальне судове провадження, умови спеціального судового провадження, рекомендації, склад злочину, сторона захисту, змагальність, міжнародна практика.

Аннотация

Нагорнюк-Данилюк А. А. Условия специального судебного производства в уголовном процессе Украины. – Статья.

В статье исследованы законодательно определенные условия осуществления специального судебного

производства в уголовном процессе Украины. Установлена необходимость расширения возможности осуществления специального судебного производства по преступлениям всех степеней тяжести.

Ключевые слова: право на справедливый суд, специальное судебное разбирательство, условия специального судебного производства, рекомендации, состав преступления, сторона защиты, состязательность, международная практика.

Summary

Nahorniuk-Danyliuk O. O. Terms of special proceedings in the criminal process of Ukraine. – Article.

This article considers the legal principles of special court proceedings in the criminal process of Ukraine. Expressed necessity of spreading the possibility of the special proceedings on crimes of all degrees of severity.

Key words: right to a fair trial, special court proceedings, conditions of the special court proceedings, recommendations, corpus delicti, defense, competitiveness, international practice.